

Makale Türü: Araştırma Makalesi

CUMHURİYET DÖNEMİ OSMANLI TIP TARİHİ YAZICILIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Mustakim ARICI¹

Öz

Bu makalede Osmanlı'da tıp ilmi, tıp eserleri, hekimler, tıp kurumları, tıp eğitimi, hastalıklar ve halk sağlığı üzerine Cumhuriyet döneminde yazılmış makale, telif ve edisyonların kısa ve toplu bir değerlendirmesi yapılmıştır. Makalenin temel hedefi Cumhuriyet döneminde Osmanlı tıp tarihinin ne oranda konu edinildiğinin ortaya konulmasıdır. Son yapılan Osmanlı tıp tarihi çalışmalarında daha ziyade Türkçe eserlere ve matbu eserlerin fazla olduğu XVIII. yüzyıl sonrasına odaklanıldığı, ayrıca Osmanlı'nın klasik dönemlerinin neredeyse terkedildiği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türk tıp tarihi, Osmanlı tıbbı, Osmanlı hekimleri, Tıp tarihi yazıcılığı.

AN EVALUATION ON OTTOMAN MEDICINE HISTORIOGRAPHY IN THE REPUBLICAN ERA

Abstract

This paper presents a compact review of articles, books and editions produced in the Republican era on medicine, works, physicians, institutions and education as well as pathology and public health of the Ottomans. The primary goal of the work is to find out into which degree Ottomans are included in the history of medicine written in the Republican Era. In recent studies, it is found that Ottoman medicine historiography prioritize works those in Turkish and came out after 18th century that is dominated by printed works whereas the Ottoman classical periods were almost skipped.

Keywords: History of Turkish medicine, Ottoman medicine, Ottoman physicians, medical historiography

1. Son Osmanlılar ve İlk Osmanlı Tıp Tarihçileri

Cumhuriyet tarihi bilim hayatının ilk evresinde Osmanlı Devleti'nin açtığı eğitim kurumlarında ya da devlet tarafından Avrupa'ya gönderilerek orada tahsil görmüş isimler aktif rol almışlardır. Onların etkilerini tıp alanında da görmek mümkündür. Mekteb-i Tıbbiye mezunu olan ve bir süre Almanya'da tahsiline devam eden Süleyman Numan Paşa (1868-1925) mütareke yıllarında Malta'ya sürgüne gönderilmiş, dönüşünde Tıp Fakültesi'ndeki vazifesinin başına geçmiş ve kısa bir süre sonra vefat etmiş tabiplerden biridir.² Osmanlıların son döneminde yetişen bir başka büyük tabip Besim Ömer Akalın'dır (1862-1940). 1885'de Tıbbiye-i Askeriye'den mezun olan Akalın doğum ve çocuk yetiştirme alanlarında ihtisas yapmak üzere bir süre Paris'te kalmıştır. Döndükten sonra Ebe Mektebi'ne muallim olarak tayin edilmiş ve daha başka tıp kurumlarında görevlendirilmiştir. Müslüman ülkelerin uluslararası tıp teşkilatı için haç değil hilali öneren Akalın, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kurucularındandır ve tıbbın birçok alanında farklı eserler kaleme almıştır.³ Behçet hastalığının kaşifi olan Hulusi Behçet (1889-1948) başta frengi olmak üzere çok

¹ Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-mail: mustakimarici@gmail.com orcid: 0000 0002 3021 3571

Bu Yavına Atıfta Bulunmak için: Arıcı, M. (2019), Cumhuriyet Dönemi Osmanlı Tıp Tarihi Yazıcılığı Üzerine Bir Değerlendirme, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(Özel sayı), 141-152.

² Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Bilim Mirası*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017), II, 828.

³ İhsanoğlu, *Osmanlı Bilim Mirası*, II, 867-868, 868-886.

sayıda konuda yazdığı eserleri ile tanınan bir hekimdir.⁴ Osmanlıların son döneminde yetişen ve eserlerinin önemli bir kısmını Cumhuriyet döneminde veren Akil Muhtar Özden (1877-1949) tıp öğrenimine Askeri Tıbbiye’de başlamıştır. 1896’da İsviçre’ye gitmiş ve Cenevre Tıp Fakültesi’nden mezun olmuştur. 1908’e kadar Cenevre ve Paris’te asistanlık yapmış ve privat-doçentliğe getirilmiş, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra yurda dönmüştür. Haydarpaşa’daki Tıp Fakültesi’nde hocalık ve dekanlık yapmış, bir kısmı Fransızca olan çok sayıda eseri ve ders notları bu süreçte oluşmuştur.⁵ Bu çerçevede bahsedeceğimiz son isim Mazhar Osman Uzman’dır (1884-1951). Adı psikiyatri ile anılan Mazhar Osman Uzman’ın en önemli eserleri akıl ve ruh hastalıkları üzerinedir.⁶

Yukarıda Cumhuriyet döneminin ilk kuşak büyük hekimleri hakkında kısa bir özet yapıldı. Bu isimlerle benzer bir profile sahip olan, Osmanlı döneminde yetişen ve Cumhuriyet döneminde eserler veren bir başka grup ise tıp tarihçileridir. Tümü hekim olan Türk tıp tarihçiliğinin öncü isimleri Hüseyin Remzi Bey (1839-1898), Rıza Tahsin Gencer (1875-1950), Osman Şevki Uludağ’ın (1889-1964) çalışmaları Osmanlı tıp tarihi araştırmalarının ilk örnekleridir. Hekim olan tıp tarihçilerinin yanına *Osmanlı Müellifleri* yazarı Bursalı Mehmet Tâhir’i (1861-1925) de eklemek istiyoruz.

XIX. yüzyılda bilhassa Avrupa’da tıbbın belli alanlarındaki gelişmelerin neticesinde yüzyılın sonlarına doğru tıp tarihinin öncü isimlerinin eserlerinin yayınlanmaya ve haklarında çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Ayrıca XIX. yüzyılda genel tarihe, tarih felsefesine ve kültür tarihine yönelik ilgi ve araştırmaların artması tıp tarihçiliğine yönelik ilgiye de kaynaklık etmiştir. Aykut Kazancıgil’in bu tespitine ilaveten Batı’daki bilim tarihi yazıcılığı ve tıp tarihçiliğiyle ilgili gelişmeler Osmanlı’da tıp tarihçiliğinin başlangıcına yön vermiştir.⁷ Osmanlı’da doğrudan tıp tarihiyle ilgili ilk önemli yayını yapan bir süre L. Pasteur’ün (1822-1895) yanında çalışmış olan Hüseyin Remzi Bey’dir (1839-1898). Tercüme ve telif olarak üç ciltlik bir tıp tarihi meydana getirmeyi planlamış olan Hüseyin Remzi Bey’in bu düşüncesi sadece bir çeviri olarak birinci cilt ile sınırlı kalmıştır. Mısır ve Eski Yunan’ı incelediği eseri⁸ P. V. Renouard’ın tıp tarihinin birinci cildinin çevirisidir. İlk tıp tarihçisi olarak kabul edilen Hüseyin Remzi Bey’in çalışmalarından sonra Besim Ömer Paşa’nın dört cilt olarak yayınladığı *Nevsal-i Afiyet* adlı ansiklopedik tıp dergisi gelir. Fakat bu dergi de belirli bir sistematik dahilinde konuları ele almaz. Rıza Tahsin Gencer’in (1875-1950) *Mir’at-ı Mekteb-i Tıbbiye’si* Mekteb-i Tıbbiye’nin tarihçesi hakkında olup⁹ Osmanlı tıp tarihini bir bütün olarak ele alma iddiası taşımaz.

İsmail Saib Sencer (1873-1940), Bağdatlı İsmâil Paşa (1839-1920), Ali Emîrî (1857-1924), İbnülemin Mahmud Kemal (1871-1957) gibi bibliyografya ve biyografi yazarlarının çalışmaları ortaya çıkmamışken Bursalı Mehmet Tâhir *Osmanlı Müellifleri*’ne hazırlık mahiyetindeki eserleriyle öne çıkan bir isimdir. “Türkler’in fikir ve kültür hayatına yaptığı katkıları, eserleri ve bu eserlerin müelliflerini bulup tespit etmek gayesi peşinde koşan Bursalı ilim camiasına adını *Türkler’in Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* (İstanbul 1314) eseriyle duyurmuştur. O dönemde İslâmiyet ve Türkler aleyhine gelişen söyleme bir tepki olarak Ali Suavi’de görülen (1839-1878) yaklaşımı delillendiren ve zenginleştiren Bursalı’nın eseri önce gazetelerde ayrı ayrı yayımlanmış, daha sonra kitap olarak basılmıştır. Eser 163 âlim, filozof, hekim ve şairin kısa biyografilerini içerir.¹⁰ Bursalı’ya burada temas etmemizin asıl sebebi *Osmanlı Müellifleri* eseridir. “Savaşmaktan başka şey bilmez, fikrî ve ilmî faaliyetten yoksun bir kavim gibi görülmek istenen Osmanlı Türklüğü’nün

⁴ İhsanoğlu, *Osmanlı Bilim Mirası*, II, 893-897.

⁵ İhsanoğlu, *Osmanlı Bilim Mirası*, II, 897-904.

⁶ İhsanoğlu, *Osmanlı Bilim Mirası*, II, 904-909.

⁷ Aykut Kazancıgil, “Türkiye’de Tıp Tarihi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, II/4 (2004), s. 213-214.

⁸ *Târîh-i Tibb: Mısır ve Eski Yunan Tababeti*, (İstanbul, 1304/1887).

⁹ Kazancıgil, “Türkiye’de Tıp Tarihi”, s. 216-217.

¹⁰ Ömer Faruk Akün, “Bursalı Mehmed Tâhir”, *DİA*, VI, 455, 456.

çeşitli ilim ve kültür sahalarında sayıya gelmez eserler vermiş müellifler yetiştirdiğini ve engin bir kitap medeniyeti hazinesine sahip bulunduğunu maddî delilleriyle ispat etme düşüncesinden hareketle geliştirdiği bu büyük çalışması” 1691 müellifin hal tercümesini içerir. Bunların arasında tıp ilimlerinde eser veren 84 isim vardır.¹¹ Bursalı bu eserin üçüncü cildinde tabipleri ele almadan önce iki sayfada Osmanlı tıbbının kısa bir tarihçesine yer verir. Besim Ömer Paşa’dan naklen “Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne’nin kurulmasından evvel müterakki bir tababet-i Osmâniye olduğu ve bânisinin Kânûnî Sultan Süleyman’ın olduğu zikredilse de” bunun daha gerilere, Yıldırım Bâyezid zamanına kadar götürülmesi gerektiği kabul edilir.¹² Bu kısa girişten sonra Osmanlı tabiplerinin farklı hacimlerdeki hal tercümelerine geçilir. *Osmanlı Müellifleri*’nin bu önemine karşılık eserin ilgili kısmına kapsamlı bir Osmanlı tıp tarihi gözüyle bakmamak gerekir. Hakeza Mehmet Süreyya’nın (1845-1909) *Sicill-i Osmânî*’si ve Bağdatlı’nın *Hediyetü’l-ârifin*’inde haklarında bilgi verilen hekimler ve tıp eserleri olduğunu da hatırd tutmak gerekir.

Görüldüğü kadarıyla başlangıcından itibaren Osmanlı tıp tarihi ile ilgili özet ama kapsamlı ilk telif kitabı yazan isim Osman Şevki Uludağ’dır. Hayatında önemli bir safhayı *Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*’nin telifine adayan Uludağ eserin dayandığı bilgileri kütüphane kütüphane koşarak derlediğini ifade eder. Bu süreçte müracaat ettiği “büyük zatlar eski Türk tabâbetini kocakarı tabâbeti, ot ve kök tabâbeti olarak” görse de o, çalışmasına devam etmiş ve bu eseri tamamlamıştır. Uludağ kendisinden önce Hüseyin Remzi Bey’in (ö. 1853-1936) daha önce *Târîh-i Tıbb* adlı eserinin mukaddimesinde Türk tıp tarihinden bahsedeceğini vadetse de bunu bilinmeyen bir sebeple gerçekleştirmediğini ifade eder. Besim Ömer Paşa’nın *Nevsal-i Afîyet* adlı eserinde bir makale ve yazarı bilinmeyen bir başka makale dışında Türk tıp tarihine dair elde bir kaynak olmadığını söyleyen Uludağ alandaki boşluğun farkında olarak *Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*’ni kaleme alır.¹³ Ancak Uludağ’ın literatürde böyle bir esere duyulan ihtiyacın yanında hemşehrisi Bursalı Mehmet Tâhir gibi Türklerin ilimde geri olduğu tezlerinin revaç bulduğu bir dönemde bu tezvira cevap vermek gibi bir maksadının olduğu da anlaşılmaktadır:

Türkler barbardır, Türkler ilim ve fennin düşmanlarıdır, binâenaleyh imhâları lâzımdır!... Diye pek müzevercesine ortaya atılan bühtânlara bu eser, bilmem bir cevap olabildi mi? Fırsatlı fırsatsız, âlim câhil herkesin attığı naraların gürültülerini ancak böyle eserler boğacaktı ve âlimlerimiz bize haksız olarak hücum edenleri ancak böyle tedkikler ile ilzâm edebilirlerdi. Fakat bize ne vakit hücum vâki olmuşsa biz dâima Mimar Sinan’ın kubbe ve minarelerini göstermekle iktifâ ettik. Bu ebedi, fakat câmid âbidelerimiz garazkarlara cevap olarak o kadar çok gösterildi ki insan ihtiyarsız olarak:

- Osmanlı Türklerinin bütün medenî eserleri üç sütun ile beş kubbeden mi ibarettir?

Suâlini kendi kendine soruyordu. Kütüphanelerin tozlu raflarında bu âbideler kadar ebedî olmağa şâyân o kadar çok kitaplar vardı ki...

Aleyhimizde söylenen ağır bühtanlar hatta kitaplara kadar geçmiştir. Fransız tabiplerinden P. V. Renouard’ın *Histoire de la Medecine* ünvanlı kitabının birinci cildinde Türk tababetinden bahsetmek sırasında:

‘Türk nereye tırnağını geçirirse beşeriyet orada rücu eder.’ Cümlesi bir nümûnedir.

Meselâ öndördüncü milâdî asırdaki Türk tababetinin o vaktin Fransız tababetine kat kat fâik olduğu pek malûm iken bu nev’ cümlelerin muntazaman sarf ve îrâdında geçen birçok asırların eskitemediği bir moda muhabbeti vardır.

Milâdî onaltıncı asra kadar Osmanlı Türk medeniyeti Avrupa medeniyetine pek çok fâik idi. Bizde daha çok maârif, daha fazla sıhhat ve temizlik vardı. Bu hakikatleri teşrih etmek ve her gün gözümüze batan bu koskoca mertekleri kal’ etmek için ömrümün on iki senesini bu uğurda ve bu eserin tahrîrine vakfettim. Bu eserle Türklere karşı iftirâ modasını biraz yıpratabilirim eminim ki büyük bir sevap işlemiş olacağım. Allah kabul etsin.¹⁴

¹¹ Akün, “Bursalı Mehmed Tâhir”, 458, 459.

¹² Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1342), III, 200-202.

¹³ Osman Şevki Uludağ, *Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341/1925), s. 5.

¹⁴ Uludağ, *Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, s. 3-4.

Uludağ'ın bu eserindeki başarısı bir tarafa kendisine pek önerilmese de Osmanlı tıp tarihine yönelmesi ve selefi olan Hüseyin Remzi Bey'in çevirisine kaynaklık eden P. V. Renouard'a yönelik eleştirisi yerli bir tavır olarak dikkat çekicidir. Ancak bu yaklaşımına karşın Uludağ dönemin bilim tarihçiliğinin "gerileme" tezlerine de bir şekilde iltifat etmiştir. Müellif bu eserin sekizinci bölümünü "Tababetimizin Tedenniyatı" konusuna ayırır. İslâm kültür ve bilim tarihinde farklı gerileme senaryolarının gündeme geldiği bu tarihlerde Uludağ gerilemenin çok da ikna edici olmayan gerekçelerle XVI. yüzyılda Kânûnî döneminde başladığına inanır. Ona göre hesapsız büyümeden kaynaklı genel bir yozlaşma yalnız siyasete değil her alana sirayet etmişti. Öyle ki ilim şubelerine varıncaya kadar bir tedenniyat söz konusu idi. "Tıp ilminde türedilerin zuhuru, kendine cerrah süsü verenlerin çoğalması, tıp medreselerinde verilen tahsilin babadan oğula intikali" gibi sebepler tıpta bir gerilemeye yol açmıştı.¹⁵ Uludağ'ın gerilemenin gerekçesi olarak sunduğu bu iddialarının tutarsızlığına gerilemenin başlangıcı konusundaki tereddütü de eşlik eder. Şöyle ki, Ömer Şifâî Efendi (ö. 1155/1742) başlığında tıpta gerilemenin hicrî XI. yüzyılın, yani miladî XVII. yüzyılın ortalarından başladığını söyleyen müellif, "tabâbet-i cedide ve atîka" arasındaki farkı temyiz edenlerin başında gelen Ömer Şifâî'nin tıbbî canlandırmak için çalıştığını söyler.¹⁶ XVIII. yüzyılın meşhur hekimi Abbâs Vesim Efendi (ö. 1175/1761-62) başlığında ise Abbâs Vesim neşrettiği eserleriyle en büyük Latin ve Fransız tabiplerini şaşkına çevirmiş olup ona göre asrın en büyük hekimi idi.¹⁷ Fakat müellif burada bir kültür muhitinde bir ilim alanında gerilemenin başlamasından iki asır sonra daha ileri bir ilim çevresini hayran bırakacak isimlerin nasıl yetişebildiğini sorgulamamaktadır.

Uludağ'ın gerek bu çalışmasında ve gerekse diğer eserlerindeki müdekkik tavrından da söz etmek yerinde olur. Uludağ özellikle yaşadığı dönemde bilim tarihçiliğinin sürekli yanlışlanabilecek bir alan olduğuna inanır. Zira müellif yazma eserlere ulaşma güçlüğü, bibliyografya kaynaklarının azlığı, arşiv belgesi gibi birtakım resmi evrakın bilim tarihi yazıcılığında ne ölçüde kullanılacağı, Batı'da geliştirilen bazı teorilerin peşinen kabullenilmesi gibi kriterler üzerinden zamanla kendi yanlışlarını da tashih etme gayretinde olduğunu ifade eder. Uludağ'ın Cumhuriyet döneminin ilk bilim tarihçisi olan hocası A. Adnan Adıvar'a yazdığı tenkit dizisi bu dakik tavrı açısından zikredilmeye değer. Uludağ Adıvar'ın Fransızca ilk hali 1939'da, Türkçe çevirisi 1943'te yayınlanan *Osmanlı Türklerinde İlim* eserinin tıp tarihiyle ilgili bölümlerine beş gazete yazısı ile eleştirilerini yöneltir.¹⁸ 10, 11, 12, 14 ve 18 Nisan 1944 tarihlerinde *Tasvir-i Efkâr*'da çıkan yazılarda son derece nazik ve ilmi bir üslup takip eden Uludağ, hocasının özellikle bilgi yanlışlarına odaklanır. Uludağ'ın asıl üzüldüğü nokta kendisinin *Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*'nde ve diğer bazı çalışmalarında ortaya koyduğu bilgilerin kullanılmaması sebebiyle Adıvar'ın hatalar yapmasıdır. Dahası kendisinin de bir zamanlar yaptığı, fakat sonra tashih ettiği yanlışların dikkate alınmamasını eleştiren Uludağ'ı böyle bir yazı dizisine yönelten asıl saik Fuat Köprülü'nün 10 Ağustos 1943'te Adıvar'ın eserine yönelik yazdığı yazıdan kendine de bir pay çıkarmasıdır. Uludağ'ın, Köprülü'nün "Şimdiye kadar umumiyetle bir muamma halinde kalan ve bazı sathi görüşlü ve ciddiyetsiz yazıcılar tarafından tamamen hayalî bir şekilde tasvir edilen Osmanlı ilim tarihi" ifadesinin kendisini de kapsadığını düşünmesinde haklılık payı vardır. Zira kendisi ilk kapsamlı tıp tarihinin müellifidir ve bu cümlede yapılan genellemeye dahil olmaktadır. Bu itibarla

¹⁵ Uludağ, *Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, s. 188-189.

¹⁶ Uludağ, *Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, s. 163.

¹⁷ Uludağ, *Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, s. 170.

¹⁸ Adıvar'ın bu eserinin Fransızca ve Türkçe baskılarına Uludağ'dan önce George Sarton başta olmak üzere birçok bilim tarihçisi tenkitler yöneltmiştir. Adıvar eserinin Türkçe baskısında bu isimlerden bahseder. A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), s. 206-207.

yukarıda tarihleri verilen dizinin ilk yazısında Köprülü'ye söz konusu yorumu sebebiyle yüklenen Uludağ sözü Adıvar'a getirir ve gördüğü hataları tashihe koyulur.¹⁹

Uludağ'ın eseriyle aynı yıl, 1925'te yayınlanan bir diğer çalışma Galip Ata Ataç'ın (1879-1947) *Tıp Fakültesi* kitabıdır. Tıp eğitimi tarihçesi hakkındaki ilk monografi olarak kabul edilen çalışmanın yaklaşık üçte ikisi Türkiye'de tıp eğitimi hakkındadır.²⁰

2. Cumhuriyet Dönemi Osmanlı Tıp Tarihçiliği

Bir kısmı öğrenimlerinin tamamını Osmanlı döneminde bir kısmı ise hem Osmanlı ve hem de Cumhuriyet döneminde almış olan tıp tarihçileri A. Adnan Adıvar (1882-1955), A. Süheyl Ünver (1898-1986), Feridun Nafiz Uzluk (1902-1974) ve Bedi N. Şahsuvaroğlu'nun (1914-1977) eserlerini ayrı bir başlıkta ele aldık. Yeri geldikçe değineceğimiz üzere bu isimler yer yer örtüşen yer yer ayrışan bilim tarihçiliği tezlerine ve yazıcılığına sahiptir.

A. Adnan Adıvar'ın *Osmanlı Türklerinde İlim* eseri Osmanlı tıp tarihi hakkında önemli ve zaman zaman ilk kez görebileceğimiz tespitleri ve değerlendirmeleri bakımından oldukça kıymetlidir. Kitap Osmanlı bilim tarihini başlangıçtan itibaren yüzer yıllık dönemlerde incelerken Fatih dönemine ayrı bir başlık açılmıştır. Sekiz bölümün her birinde dönemin önemli hekimlerine ve eserlerine, tıp kurumları ve eğitimine yer verilmiştir. Hacı Paşa (ö. 827/1424 [?]), Akşemseddin (ö. 863/1459), Sâlih b. Nasrullah İbn Sellûm el-Halebî (ö. 1080/1669), Ömer Şifâî ve Abbas Vesim Efendi başta olmak üzere dönemlerinin en önemli hekimlerinin eserleri ve içerikleri hakkında bilgiler verilir. Adıvar'ın eserini Paris'te bulunduğu yıllarda yazması birçok kaynağa ulaşamadığı için önemli eksikliklere sebep olmakla birlikte Paris'te bulunan bazı yazma nüshaları kullanması bir açıdan eserine değer katmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yazılmış olan bu eserin ilk teşebbüs olması da her zaman takdir edilmesi gereken bir durumdur. Uludağ'ın ifade ettiği üzere eserde çok sayıda hatalı bilgi söz konusudur ve bu açıdan eserdeki böyle bilgilere karşı ihtiyatlı olunmalıdır. Ancak bunun yanında eserin daha çok eleştiriye muhatap olan tarafı sahip olduğu zihniyet kodlarıdır. Özellikle eserin Osmanlı'ya ilişkin "tutarlı ve anlamlı bir çerçeveye oturmuyışı, yazarın Osmanlı bilim tarihini incelerken XIX. yüzyılın hâkim pozitivist gölgesinden kurtulamaması" başta olmak üzere bir dizi eleştiri²¹ mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

Tıp tarihi çalışmalarında Osmanlı döneminin mühim bir yer tuttuğu bir isim de A. Süheyl Ünver'dir. Ünver Ebûbekir er-Râzî, İbn Sînâ²² gibi hekimler hakkındaki çalışmaları dışında beylikler ve Osmanlı döneminden itibaren pek çok hekimin hayatını, eserlerini, eserlerinden bölümleri tanıtmaya maksatlı gazete ve mecmualarda çıkan yazılar yazmış, aynı şekilde ilmi dergilerde makaleleri çıkmış, Selçuklu tıbbına dair eser telif etmiş,²³ genel tıp tarihi çalışmalarında da Osmanlı dönemine yer açmıştır.²⁴ Adıvar'ın *Osmanlı Türklerinde İlim* kitabının Türkçe baskısı ile aynı yıl basılan eseri İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi tarafından 1943'te yayınlanan *Tıp*

¹⁹ Köprülü'nün yazısı ve Uludağ'ın yazıları için bkz. Nuran Yıldırım, "Osmanlı Türklerinde İlim Üzerinden O. Şevki Uludağ - Fuat Köprülü Tartışması ve O. Şevki Uludağ'dan A. Adnan Adıvar'a Eleştiriler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 8 (2007), s. 90-109.

²⁰ Gülay Yıldırım, Selim Kadioğlu, İter Uzel, "Galip Ata Ataç'ın "Tıp Fakültesi" Kitabında Yer Alan Osmanlı Dönemi Tıp Eğitimi Tarihçesi Bilgileri", *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi*, 29/4 (2007), s. 187.

²¹ İshak Arslan, "Cumhuriyet Dönemi Bilim Tarihi Yazıcılığının İlk Örneği: Abdülhak Adnan Adıvar ve "Osmanlı Türklerinde İlim"", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, II/4 (2004), s. 697-699.

²² Mesela Ünver'in İbn Sînâ hakkında 1955'te yayınladığı *İbn Sina: Hayatı, Eserleri ve Hakkında Çalışmalar* başlıklı bir eseri vardır. Bkz. Gülbün Mesara, Aykut Kazancıgil, A. G. Sayar, *A. Süheyl Ünver Bibliyografyası*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017), s. 284-285.

²³ Ünver'in 1940 yılında yayınladığı *Selçuklu Tababeti* eseri günümüz çalışmaları için önemini korumaktadır. Bkz. Mesara, vd., *A. Süheyl Ünver Bibliyografyası*, s. 141-142.

²⁴ Ünver'in çalışmalarının yıllara göre yapılmış bir bibliyografyası için bkz. Mesara, vd., *A. Süheyl Ünver Bibliyografyası*.

Tarihi'dir.²⁵ Müellif eserin üçte birini İslâm ve Osmanlı dönemi tıbbına ayırır. "Osmanlı Türklerinde Tababet" başlığında Osmanlı tıbbını Selçuklu tıbbının bir devamı olarak gören Ünver XIV. yüzyıldan itibaren Türkçe'nin bir ilim dili olmasında tıp eserlerinin rolüne işaret eder. Eserin bu başlığı Adıvar'ın kitabındakine benzer biçimde yüzyıllık dilimlerde önde gelen hekimlere, tıbbi kurumlara ve eğitime dair özet bir anlatım içerir. Bununla birlikte müellifin ara ara yaptığı bazı tespitler ve anekdotları dikkate değer. Mesela XVII. yüzyılda ilaç ticareti maksadıyla Osmanlı ülkesine giren yalancı şöhret sahibi yabancı doktorlardan söz etmesi böyledir. İbn Sînâ'nın *el-Kânûn*'unu Türkçe'ye çeviren Tokatlı Mustafa Efendi'nin (ö. 1782) kabrinin 1937'deki İbn Sînâ kongresi vesilesiyle Türk Tarih Kurumu tarafından onarılmasına işaret etmesi gibi dönemine tanıklık eden bilgilere rastlamak mümkündür.²⁶ Ünver'in Osmanlı tıbbı hakkında konuşurken hocası²⁷ Adıvar'da karşılaşılan pozitivist bilim tarihçisi perspektifine pek de iltifat etmediği görülür. XVII. yüzyıl hekimlerinden bahsederken "Bu devirde hekimlerimiz daha temamine garba dönmüş değillerdir", "Velhâsıl XIX. asırda tababet tamamen garba dönmüş", "artık metod, tedrisat ve bilgiler hep garbindir" gibi vakiaya mutabık cümleler sarfetmesi²⁸ bu şekilde açıklanabilir. Ünver'in birçok çalışması İslâm bilim, tıp ve felsefe tarihi açısından da Osmanlı bilim, tıp ve felsefe tarihi bakımından da dikkatle okunmaya değer.

Cumhuriyet döneminin önde gelen bir başka tıp tarihçisi Feridun Nafiz Uzluk'tur. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nce yayınlanan *Genel Tıp Tarihi* Ünver'in kitabı gibi kapsamlı bir eserdir. İslâm dönemi ve Osmanlı tıbbına yer ayırmayan Uzluk'un milli tıp tarihçiliği söylemini savunduğu açıktır. Uzluk'un ilmi açıdan eksik bulmasına karşılık bir Türk tıbbı olduğunu savunması sebebiyle Uludağ'ı övmesi²⁹ onun bakışını yansıtan bir değerlendirme olarak okunabilir.

Bir başka tıp tarihçimiz Bedi N. Şehsuvaroğlu'dur. Şehsuvaroğlu bir Türk Tıp Tarihi ders kitabının eksikliğini duymuş ve bu yönde araştırmalar yapmıştır. 1977 yılında vefat eden Şehsuvaroğlu dört cilt olarak tasarladığı çalışmanın sadece dördüncü cildini, Osmanlı-Türk Tıbbı'nı müsvedde olarak hazırlamıştır. Onun vefatından yıllar sonra öğrencileri Ayşegül Erdemir Demirhan ve Gönül Cantay Güreşsever tashihler yaparak ve bölümler ekleyerek eseri 1984 yılında *Türk Tıp Tarihi* başlığıyla yayınlamışlardır. Eser Osmanlı dönemi hakkındaki önemli başvuru kaynaklarından biridir. "Osmanlı-Türk tıbbını" Selçuklu ve İslâm tıbbının bir devamı olarak gören Şehsuvaroğlu Osmanlı tıbbının Doğulu karakterinin asıl olduğunu düşünür. Osmanlı tıbbı İbn Sellûm'dan itibaren Batı'daki gelişmeleri yakından takip etmesi sebebiyle "Batılılaşmış", ona göre "Türk tıbbında tam anlamda ilerleme Cumhuriyet dönemindeki atılımlarla gerçekleşmiştir."³⁰ Bununla birlikte Şehsuvaroğlu Batılılaşma olgusunu tıpla sınırlı bir şey olarak görmez, aksine genel anlamda Batılılaşma eğiliminde tıp öğretiminin payının büyük olduğuna inanır.³¹ XIV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar ünlü hekimler ve tıp kurumları merkezinde hazırlanmış olan eserde XX. yüzyılda yaşanan gelişmelere de yer ayrılmıştır. Şehsuvaroğlu'nun Türk ve Osmanlı tıp tarihiyle ilgili çalışmaları bu eserle sınırlı değildir.³²

²⁵ Ünver, Adıvar'ın eserinin Fransızca baskısına atıf yapar. Bkz. A. Süheyl Ünver, *Tıp Tarihi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1943), s. 182.

²⁶ Ünver, *Tıp Tarihi*, s. 162, 173.

²⁷ Ünver'in Adıvar'ın vefatından sonra "Dr. Adnan Bey Hocamızdan Öğrendiklerimiz Hakkında" başlıklı bir makalesi vardır. Mesara, vd., *A. Süheyl Ünver Bibliyografyası*, s. 281.

²⁸ Ünver, *Tıp Tarihi*, s. 170, 176, 182.

²⁹ Feridun Nafiz Uzluk, *Genel Tıp Tarihi I*, (Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 1958), s. 341.

³⁰ Bedi N. Şehsuvaroğlu, Ayşegül Erdemir Demirhan, Gönül Cantay Güreşsever, *Türk Tıp Tarihi*, (Bursa: [y.y.], 1984), s. 21-22.

³¹ Şehsuvaroğlu, vd., *Türk Tıp Tarihi*, s. 109.

³² Müellifin Türk tıp tarihiyle ilgili diğer eserleri şunlardır: Bedii N. Şahsuvaroğlu, *İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız* (İstanbul: 1953); a. mlf. *Şair ve Hekim Ahmedî: Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: 1954); *Anadolu'da Dokuz Asırlık Türk Tıp Tarihi*, (İstanbul: 1957).

Osmanlı tıbbı çalışan tıp tarihçilerinden biri de Ali Haydar Bayat'tır. *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar* başlıklı eseri dışında *Tıp Tarihi* eserinde Osmanlı'ya yer ayıran Bayat *Tıp Tarihi*'nde Osmanlı dönemini üç bölümde ele alır. İslâm tıbbının devamı olarak gördüğü ilk evre XVII. yüzyıldaki çevirilere kadar süren dönemdir. Batı tıbbını tanıma ve tercüme dönemi ona göre ikinci evreyi oluşturur. Üçüncü evre Batıya açılma ve modernleşme dönemi modern tıp eğitimine geçilen dönemi temsil eder.³³

Osmanlı tıp tarihi çalışan son isimler olarak Esin Kahya, Ekmeleddin İhsanoğlu, Aykut Kazancıgil, Ayşegül Demirhan Erdemir, Nil Sarı, Nuran Yıldırım'ı zikredeceğiz. Esin Kahya ve Ayşegül Demirhan Erdemir'in ilk olarak 1997'de basılan eseri, aynı içeriği korumakla beraber farklı adlarla 2003 ve 2008'de tekrar basılmıştır. Osmanlı tıbbının kaynakları, Osmanlı tıp kurumları, tıp eğitimi, önde gelen hekimbaşılar ve hekimler hakkında hazırlanmış olan bu monografinin en önemli özelliği İngilizce olmasıdır.³⁴ Osmanlı hekimlerinin kısaca hayatı ve eserlerinin sunulduğu başlıklarda zaman zaman çok kısa olarak tıp kuramları hakkında bilgi verilir. Ancak eser içerik olarak Ünver ve yukarıda zikredilen isimlerin Osmanlı tıbbı hakkındaki çalışmalarını daha ileri noktaya taşımayan bir mahiyet arzeder.

Osmanlı Türklerinde İlim'i andıran bir çalışma olan Aykut Kazancıgil'in *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji* eserinde Osmanlı tıbbı açılan ara başlıklarda incelenir. Eserin ikinci bölümünde "Tıbbi Gelişmeler", "Sağlık Kurumları", "Ünlü Hekimler ve Kavramlar", "Türkçe Tıp Kitapları", üçüncü bölümde "Darüşşifalar", dördüncü bölümde "Tıp ve Anatomi", "XVIII. Yüzyılda Hekimlik", beşinci bölümde "İlk Yönelimler: Tıbhane-i Amire", "Anatomi ve Çağdaşlık", "Veterinerlik, Eczacılık, Dişçilik" Osmanlı dönemi tıp tarihi hakkında özet anlatıların olduğu başlıklardır.³⁵

Osmanlı tıp tarihçiliği açısından önemli bir isim Nil Sarı'dır. Onun Osmanlı tıbbı hakkındaki çalışmalarının tamamına yakını ansiklopedi maddesi, dergilerde yer alan makaleler, kitap bölümleri ve basılı tebliğler olarak hazırlanmıştır. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "Cerrahlık: Osmanlılarda Cerrahlık Mesleği", "Hekimbaşı: Osmanlı Dönemi" maddeleri dışında daha hacimli olan "Tıp: Osmanlı Dönemi" maddesi, "Osmanlı Hekimliği ve Tıp Bilimi" (*Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 5 (1999), s. 11-68) "Osmanlı Hekimliğinde Tıp Ahlakı" (*Osmanlılarda Sağlık*, İstanbul, 2006, I, 207-235) makaleleri çalışmalarının bir kısmını oluşturmaktadır. Tıbbî müesseseler temalı çok değerli çalışmalar yapan Nuran Yıldırım'ın tıp eğitimi, hastalıklar, halk sağlığı, eczacılık konularındaki telif, derleme, makale ve tebliğleri bilhassa XIX. ve XX. yüzyıllar tıp tarihimiz için temel başvuru eserleridir.³⁶ Tuncay Zorlu'nun Süleymaniye Tıp Medreseleri hakkındaki makaleleri ise klasik dönem Osmanlı tıp müesseseleri ve eğitimi için önemli araştırmalardır.³⁷

Türkçe olarak yayımlanan son tıp tarihi çalışması kendisi de bir hekim olan Cumhuriyet Ertekin'e aittir.³⁸ Çalışmada "Ortaçağ İslam Dünyasında Tıp" (s. 99-120) ve özellikle "Osmanlı İmparatorluğu ve Tıp" (s. 281-300) başlıkları konumuzla yakından ilgilidir. "Ortaçağ İslam Dünyasında Tıp" başlığı İslâm tıbbının kaynakları, tıp okulları, tıbb-ı nebevî gibi bahislerden sonra

³³ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, 2. bs. (İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2010), s. 295-323.

³⁴ Esin Kahya, Ayşegül Demirhan Erdemir, *Medicine in the Ottoman Empire and Other Scientific Developments*, (İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri, 1997); a. mlf. *Science of Medicine in the Ottoman Empire*, (Karachi: Hamdard Foundation Pakistan, 2003), a. mlf. *Medical Studies and Institutions in the Ottoman Empire*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2008).

³⁵ Aykut Kazancıgil, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2007).

³⁶ Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi: Sağlık Teşkilatı, Salgınlar, Bulaşıcı Hastalıklar ve Mücadele, Koruyucu Sağlık Kurumları, Hastaneler, Tıp Eğitimi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, 2010); a. mlf. *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar: Sağlık Tarihi Yazıları I*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014); *Gureba Hastanesi'nden Bezmialem Vakıf Üniversitesi'ne*, (İstanbul: Bezmialem Vakıf Üniversitesi, 2013).

³⁷ Tuncay Zorlu, "Süleymaniye Tıp Medresesi I", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, III/2, 79-121; a. mlf. "Süleymaniye Tıp Medresesi II", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, IV/1, 65-96.

³⁸ Cumhuriyet Ertekin, *Tıbbın Öyküsü*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019).

Ebubekir er-Râzî, İbn Sînâ, İbnü'n-Nefis gibi isimlerin görüşleri etrafında hazırlanmıştır. Bu bölüm Gazzâlî'nin *Tehâfütü'l-felâsife*'sinin İslâm'da akılcılığı sona erdirdiği söylemine başvurularak sona ermektedir. İslâm bilimindeki gerileme söyleminin arkaik tezlere dayandırıldığı çalışmanın bu bölümünde yazarın “[İbn Haldun] tutucu İslam çevreleri tarafından gözden çıkarılmıştır” (s. 117), “Râzî'nin alışılmadık görüşleri İslamcıları tedirgin etmiştir” (s. 118), “İbn Sînâ da bir mutezileci sayılmıştır” (s. 118), “İmam Gazâlî'nin (1058-1111) yazdığı *Filozofların Yıkımı* adlı kitabı bu çabaların boşuna olduğunun bir ihtarı anlamına gelir.” (s. 119) gibi bazı cümleleriyle İslâm düşünce ve bilim tarihi çalışmalarında bugün hiçbir geçerliliği olmayan bir söylemi benimsediği görülür.

Yazarın Osmanlı tıbbı ile ilgili bölümde kullandığı kaynaklar Osman Şevki Uludağ'dan Ali Haydar Bayat'a uzanan isimlerle mukayese edilmeyecek derecede yetersizdir. Ancak yazarın Osmanlı bilim tarihi, tıp tarihi ve eğitim tarihiyle ilgili verdiği yanlış bilgiler sadece kullandığı kaynaklarla alakalı değildir. Kaynak problemine yazarın ideolojik tavrı da eklenince Osmanlı bilim ve düşünce hayatı hakkında mesnetsiz ve çelişik yorumlara ve sonuçlara ulaşılması kaçınılmaz olmuştur. Bunlardan birkaç örnek ile bu başlığı sonlandıralım:

“Osmanlı'nın tıp alanında, en azından yazılı eserler yönünden gerçekleşmiş hareket hızı 15. yüzyıldan sonra kesilmiştir.” (s. 284). Yazar bu cümleden sonra verdiği Osmanlı hekimleri ve eserleri tablosunda 15. yüzyıl da dahil olmak üzere 9 isim ve eseri, 16, 17. ve 18. yüzyıllarda ise 12 ismi ve eseri listeleterek (s. 285) kendisiyle çelişmektedir. “Fatih Sultan Mehmet'ten sonra eğitim dili Arapçalaştırılmıştır” (s. 284) gibi hiçbir gerçekliği olmayan cümlelere yer veren bir araştırmacının Osmanlı düşünce ve bilim tarihiyle ilgili hangi yargısına güvenilebilir? Yazar “17. ve 18. yüzyıllarda tıp alanındaki bilgi ve uygulamalar, Avrupa'daki gelişmelerden haberdar değildir” dedikten hemen sonra “Bununla beraber aynı yüzyıllarda bazı Osmanlı hekimlerinin “Tıbb-ı cedîd” denen Avrupa'daki tıp gelişmelerini kısmen de olsa Osmanlıcaya aktardıklarını saptıyoruz.” (s. 287), “Osmanlı hekimlerinin Batı tıbbına karşı yavaşça ilgi göstermeye başladıkları dönemde, 1726'da matbaa kurulmuştur.” (s. 289) ifadeleriyle bir başka çelişki örneği sergiler. Yazarın 18. ve özellikle 19. yüzyıllardaki gelişmeleri anlatırken atfı yaptığı bir arşiv belgesi, dönemin gazete ve mecmuaları, o dönemde yazılmış bir Türkçe tıp eseri ve hatta bu dönem üzerine yapılmış hiçbir yeni çalışma yoktur. Dolayısıyla yazarın bu dönem Osmanlı tıbbına dair vardığı kanaatlerin bilimsel anlamda pek bir geçerliliği yoktur.

3. Sonuç

Ekmeleddin İhsanoğlu'nun öncülüğünde hazırlanmış olan dört ciltlik *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*'nin yayımlandığı 2008'den sonra Osmanlı tıp tarihi çalışmaları yukarı yönde bir ivme kazanmamış, tam aksine Tanzimat öncesi Osmanlı dönemi tıp tarihiyle ilgili çalışmalar günümüzde büyük oranda terkedilmiş ve Osmanlı tıp tarihi çalışmaları 19. yüzyıla hapsedilmiş bir alan haline gelmiştir. Bununla birlikte adı zikredilen son isimlerin önemli bir kısmı çalışmalarında daha ziyade kurumlar tarihine odaklanmış, başka örnekleri de olmakla birlikte Esin Kahya'nın Şemseddin İtâki hakkındaki doktora tezi gibi tıp teorisi ve pratiğine yönelik çalışmalar daha az bir yekün tutmuştur. Türk ve Osmanlı tıp tarihine dair eserler daha ziyade yüzyılları panoramik bir şekilde özetleyen eserler olarak kalmış, Arapça eser neşri ve çevirisi, biyografiler, monografiler hemen hemen hiç yazılmamıştır.

Aykut Kazancıgil'in 2004 yılında yazdığı makalede yeni tıp fakültelerinde Tıp Tarihi bölümlerinin açılması yönünde dile getirdiği ümidi³⁹ bir yana bir zamanlar A. Süheyl Ünver'lerin muhalled eserler vücuda getirdiği en köklü tıp fakültelerimizde bile İslâm ve Osmanlı tıp tarihi büyük oranda dışlanmıştır. Türkiye'deki Tıp Fakültelerindeki Deontoloji, yeni adıyla Tıp Tarihi ve Etik anabilim dallarında İslâm tıp tarihinin Arapça, Farsça kaynaklarına yönelik araştırmalar bütünüyle terkedilmiş, hakeza Osmanlı döneminde yazılmış Arapça ve Farsça eserler bir kenara

³⁹ Kazancıgil, “Türkiye’de Tıp Tarihi”, s. 229-230.

birakılmış, ancak çoğunluğu 19. yüzyıldaki matbu Osmanlıca metinlere ve arşiv kaynaklarına dayalı araştırmalar sürdürülmüştür. Benzer bir durum bu tür araştırmaların yapılması beklenen Edebiyat Fakültelerinin Bilim Tarihi bölümlerinde de görülebilir. Böyle bir durumla karşı karşıya kalınmasında dil engeli sebebiyle kaynaklara ulaşamamanın önemli bir etkisinin olduğu aşikardır. Ayrıca zaman zaman müfredatlarda yapılan değişikliklerin⁴⁰ de etkisinin olduğunu ekleyebiliriz. Ancak İslâm bilim tarihine ve Osmanlı bilim ve düşünce tarihine yönelik “dışlayıcı ideolojik” tutumun bu durumda çok daha belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. İslâm ve Osmanlı bilim mirasını Batı’da bir zamanlar geliştirilmiş olan ve bugün Batı’da bile iltifat edilmeyen paradigma ve teoriler ışığında okuyan akademisyenler ve araştırmacılar haliyle Tanzimat öncesi Osmanlı dönemi tıbbında da kayda değer şeyler bulunmayacağını düşünüyor olmalıdır. Bu dışlayıcı tutuma karşın Türkiye’de İslâm bilim tarihine yönelik son zamanlarda artan ve popülerleşen ilgi genel anlamda İslâm bilim tarihi çalışmalarının ve özel olarak da İslâm ve Osmanlı tıp çalışmalarının akademik ürünlere dönüşmesine henüz yol açamamıştır. İslâm bilim tarihinin büyük isimlerine, çalışmalarına ve teorilerine yönelik romantik kalan bu tavrın akademik bir ilgi alanına dönüşebilmesi için pek de ümit verici bir aşamada olduğumuzu söyleyemeyiz.

Tıp Tarihi ve Etik anabilim dalları bünyesinde bir şekilde devam eden İslâm tıp tarihi ve Osmanlı tıp tarihi araştırmalarına ilaveten Edebiyat Fakültelerindeki Bilim Tarihi, Edebiyat ve nadiren Felsefe bölümlerinde, yine nadiren İlahiyat Fakültelerinde bu alanda çalışmalar yapılmaktadır. Son olarak bazı sivil toplum kuruluşları bünyesindeki faaliyetlere ve araştırmalara işaret edilmesi yerinde olur. Zeytinburnu Belediyesi Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi tıp tarihiyle ilgili bazı çalışmalara öncülük ederken İstanbul Eğitim ve Araştırma Vakfı (İSAR) bünyesindeki tıp ve ahlâk çalışma grubu tarafından yürütülen çalışmalarda ve ayrıca Beşikçizade Tıp ve İnsani Bilimler Merkezi’nin (BETİM) faaliyetlerinde daha çok biyoetik teması öne çıkmakta, İslâm ve Osmanlı tıp tarihi akademik bir ilgi ve çalışma alanı olarak gündeme gelmemektedir. İslâm tıp, felsefe ve bilim tarihindeki gelişmelerden soyutlanarak, Batı’daki biyoetik çalışmalara ve fıkıh kaynaklarına odaklanan biyoetik araştırmalarının ve faaliyetlerinin bir kanadının eksik olduğu aşikardır. Bu çalışmaların ve ayrıca geleneksel ve tamamlayıcı tıp üzerine yapılan yayınların ayrı bir değerlendirmeye ihtiyaç duyduğunu belirtmek isteriz.

Burada yapılan kısa tasvirin tam aksine İslâm tıbbına ve daha az olmak kaydıyla Osmanlı tıbbına Avrupa ve Amerika’daki bazı üniversitelerde ve bazı araştırma kurumlarında gittikçe artan bir ilgi söz konusudur. Avrupa, Amerika ve bazı İsrail üniversitelerinde araştırmalarına devam eden araştırmacıların ilgisinden nasibini alan Osmanlı tıbbı son yıllarda monografik çalışmalara konu olmaktadır. Miri Shefer-Mossensohn’un *Ottoman Medicine: Healing and Medical Institutions, 1500-1700* adıyla yayımlanmış çalışması⁴¹, Nükhet Varlık’ın Chicago Üniversitesi’nde hazırladığı *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World: The Ottoman Experience, 1347-1600* başlıklı doktora tezi⁴² gibi çalışmaların yanında yazılan makaleler ile Osmanlı tıbbı keşfedilmeye devam etmektedir.

Söz konusu ilgiden nasibini alan bir örnek ile çalışmamızı sona erdiriyoruz. Osmanlı hekimbaşlarından Sâlih b. Nasrullah İbn Sellûm el-Halebî hakkındaki en nitelikli çalışmalar

⁴⁰ Kazancıgil, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, s. 19-20.

⁴¹ Eserin çevirisi için bkz. Miri Shefer-Mossensohn, *Osmanlı Tıbbı: Tedavi ve Tıbbi Kurumlar 1500-1700*, çev. Bülent Üçpınar, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014). Bu çalışma hakkındaki değerlendirme yazımız için bkz. Mustakim Arıcı, *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2015), s. 167-172. Ayrıca Miri Shefer-Mossensohn’un 2001’de Tel Aviv Üniversitesi’nde İbranice olarak tamamladığı doktora tezinin başlığı şu şekildedir: *Üç Osmanlı Başkentindeki Hastaneler: 16. ve 17. Yüzyıllarda Bursa, Edirne ve İstanbul*. Yazar Türkçe’ye çevrilen bir diğer çalışmasında yeri geldikçe Osmanlı tıbbına dair bazı pasajlara yer vermektedir. Bkz. *Osmanlı’da Bilim: Kültürel Yaratı ve Bilgi Alışverişi*, çev. Kübra Oğuz, 2. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019).

⁴² Çeviri için bkz. *Akdeniz Dünyası’nda ve Osmanlılarda Veba 1347-1600*, çev. Hazal Yalın (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017).

Türkiye ve İslâm coğrafyası dışındaki araştırmacılar, Miri-Shefer Mossenshon ve Natalia Bachour tarafından yapılmıştır. Mossenshon 2011 yılında yayımlanan makalesinde İbn Sellûm'un hayatını ve entelektüel çevresini konu edinmektedir.⁴³ Bachour ise 2012'de neşrettiği kitabında İbn Sellûm'u Paracelsüs tıbbının Oswald Crollius ve Daniel Sennert üzerinden Osmanlı'ya aktarımı bağlamında konu edinmiştir.⁴⁴ Bachour ayrıca Paracelsüsçü tıbbın XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı'da alınılanmasını konu ettiği makalesinde İbn Sellûm'a önemli bir yer ayırmıştır.⁴⁵ İbn Sellûm hakkında Türkiye'de yapılan tek tez bir doktora çalışmasıdır. Ne var ki Zekiye Gül Elbir tarafından hazırlanan tez İbn Sellûm'un *Gâyetü'l-beyân fî tedbiri bedeni'l-insân* adlı Osmanlı Türkçesiyle yazılmış eserinin dizimi ve dil açısından incelemesine dayalıdır.⁴⁶ Elbir bu çalışmasında kısa bir biyografiye yer verirken söz konusu eserin tıp tarihi açısından önemi hakkında bir tartışma yapmamıştır. İbn Sellûm hakkında *DİA*'daki "Sâlih b. Nasrullah" ve *İDA*'daki "İbn Sellûm" maddeleri Türkiye'de yazılmış son ve kısa yayınlardır.⁴⁷ İbn Sellûm hakkında daha önceki yıllarda yayınlanmış bir makale⁴⁸ nispeten daha doyurucudur. Bu makalelerin dışında bazı Türkçe ve Arapça makaleler ve maddeler de vardır.⁴⁹

Kaynakça

Adıvar, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.

Akün, Ömer Faruk, "Bursalı Mehmed Tâhir", *DİA*, VI, 452-461.

Arıcı, Mustakim, "Miri Shefer-Mossensohn, Ottoman Medicine: Healing and Medical Institutions 1500-1700", *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/2 (2015), s. 167-172.

Arslan, İshak, "Cumhuriyet Dönemi Bilim Tarihi Yazıcılığının İlk Örneği: Abdülhak Adnan Adıvar ve "Osmanlı Türklerinde İlim"", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, II/4 (2004), s. 687-699.

Bachour, Natalia, "Iatrochemistry and Paracelsism in the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Century", *Intellectual History of the Islamicate World*, 6 (2018), s. 82-116.

Bachour, Natalia, *Oswaldus Crollius und Daniel Sennert frühneuzeitlichen Istanbul: Studien zur Rezeption des Paracelsismus im Werk des osmanischen Arztes Sâlih*, Freiburg: Centaurus Verlag, Media KG, 2012.

Bayat, Ali Haydar, *Tıp Tarihi* (2. bs.), İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2010.

Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1342.

⁴³ Miri Shefer, "An Ottoman Physician and His Social and Intellectual Milieu: The Case of Salih bin Nasrallah Ibn Sallum", *Studia Islamica*, 106 (2011), s. 102-123.

⁴⁴ Natalia Bachour, *Oswaldus Crollius und Daniel Sennert frühneuzeitlichen Istanbul: Studien zur Rezeption des Paracelsismus im Werk des osmanischen Arztes Sâlih*, (Freiburg: Centaurus Verlag, Media KG, 2012).

⁴⁵ Natalia Bachour, "Iatrochemistry and Paracelsism in the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Century", *Intellectual History of the Islamicate World*, 6 (2018), s. 82-116.

⁴⁶ Zekiye Gül Elbir, *Salih b. Nasrullah (İbn Sellûm el-Halebi) Gâyetü'l-beyân fî tedbiri bedeni'l-insân (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*, Fırat Üniversitesi SBE, (Doktora tezi), Elazığ, 2000.

⁴⁷ Kasım Kırbıyık, "Sâlih b. Nasrullah", *DİA*, XXXVI, 41-43; İhsan Fazlıoğlu, "İbn Sellûm", *İslam Düşünce Atlası*, (İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2017), III, 1071.

⁴⁸ Nil Sarı, Bedizel Zulfikar, "Paracelsusian Influence on Ottoman Medicine in the Seventeenth and Eighteenth Centuries", *Transfer of Modern Science and Technology to the Muslim World*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1992, s. 157-179.

⁴⁹ Kemal Sabri Kolta, "Hekimbaşı Salih b. Nasrullah b. Sellum'un Görüşüne Göre Paracelsus", *Türk-Alman Tıbbi İlişkileri Sempozyumu Bildirileri 18-19 Ekim 1976*, s. 93-100; Ayşegül Demirhan Erdemir, "Hekimbaşı Sâlih b. Nasrullah (?-1669)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 100 (1996), 195-202; Kemâl Şehâde, "Hel kâne İbn Sellûm el-Halebî tabîben müceddiden fî asrihi em mültezimen bi'l-mefâhîmi't-tıbbiyeti't-taklîdiyye", *Ebhâsü'l-mu'temeri's-senevî es-sâmin aşer li-târîhi'l-ulûm inde'l-Arab*, ed. Mustafâ Mevâlidî, Yâsemîn Şüveys, (Haleb: Mensûrâtü Câmîati Haleb, 1429/2008), s. 19-29.

- Demirhan Erdemir, Ayşegül, “Hekimbaşı Sâlih b. Nasrullah (?-1669)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 100 (1996), s. 195-202.
- Elbir, Zekiye Gül, *Salih b. Nasrullah (İbn Sellûm el-Halebi) Gâyetü'l-beyân fî tedbiri bedeni'l-insân (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*, Fırat Üniversitesi SBE, (Doktora tezi), Elazığ, 2000.
- Ertekin, Cumhuriyet, *Tıbbın Öyküsü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Fazlıoğlu, İhsan, “İbn Sellûm”, *İslam Düşünce Atlası*, İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2017.
- Hüseyin Remzi Paşa, *Târîh-i Tıbb: Mısır ve Eski Yunan Tababeti*, İstanbul, 1304/1887.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı Bilim Mirası*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Kahya, Esin - Demirhan Erdemir, Ayşegül, *Medical Studies and Institutions in the Ottoman Empire*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2008.
- Kahya, Esin - Demirhan Erdemir, Ayşegül, *Medicine in the Ottoman Empire and Other Scientific Developments*, İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri, 1997.
- Kahya, Esin - Demirhan Erdemir, Ayşegül, *Science of Medicine in the Ottoman Empire*, Karachi: Hamdard Foundation Pakistan, 2003.
- Kazancıgil, Aykut, “Türkiye’de Tıp Tarihi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, II/4 (2004), s. 213-232.
- Kazancıgil, Aykut, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2007.
- Kırbyık, Kasım, “Sâlih b. Nasrullah”, *DİA*, XXXVI, 41-43.
- Kolta, Kemal Sabri, “Hekimbaşı Salih b. Nasrullah b. Sellum’un Görüşüne Göre Paracelsus”, *Türk-Alman Tıbbi İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, 18-19 Ekim 1976, s. 93-100.
- Mesara, Gülbün - Kazancıgil, Aykut - Sayar, A. G., *A. Süheyl Ünver Bibliyografyası*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.
- Sarı, Nil - Zülfikar, Bedizel, “Paracelsusian Influence on Ottoman Medicine in the Seventeenth and Eighteenth Centuries”, *Transfer of Modern Science and Technology to the Muslim World*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1992, s. 157-179.
- Shefer, Miri, “An Ottoman Physician and His Social and Intellectual Milieu: The Case of Salih bin Nasrallah Ibn Sallum”, *Studia Islamica*, 106 (2011), s. 102-123.
- Shefer-Mossensohn, Miri, *Osmanlı Tıbbı: Tedavi ve Tıbbi Kurumlar 1500-1700*, çev. Bülent Üçpunar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Shefer-Mossensohn, Miri, *Osmanlı’da Bilim: Kültürel Yaratı ve Bilgi Akışverişi*, çev. Kübra Oğuz (2. bs.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Şahsuvaroğlu, Bedii N., *Anadolu’da Dokuz Asırlık Türk Tıp Tarihi*, İstanbul: 1957.
- Şahsuvaroğlu, Bedii N., *İstanbul’da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız*, İstanbul: 1953.
- Şahsuvaroğlu, Bedii N., *Şair ve Hekim Ahmedî: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: 1954.
- Şehâde, Kemâl, “Hel kâne İbn Sellûm el-Halebî tabîben müceddiden fî asrihi em mültezimen bi'l-mefâhîmi't-tıbbiyeti't-taklîdiyye”, *Ebhâsü'l-mu'temeri's-senevî es-sâmin aşer li-târîhi'l-ulûm inde'l-Arab*, ed. Mustafâ Mevâlîdî, Yâsemîn Şüveyş, Haleb: Menşûrâtü Câmîati Haleb, 1429/2008, s. 19-29.
- Şahsuvaroğlu, Bedii N. - Erdemir Demirhan, Ayşegül - Cantay Güreşsever, Gönül, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa: [y.y.], 1984.
- Uludağ, Osman Şevki, *Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341/1925.
- Uzluk, Feridun Nafiz, *Genel Tıp Tarihi I*, Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 1958.
- Ünver, A. Süheyl, *Tıp Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1943.

- Varlık, Nükhet, *Akdeniz Dünyası'nda ve Osmanlılarda Veba 1347-1600*, çev. Hazal Yalın, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.
- Yıldırım, Gülay - Kadioğlu, Selim - Uzel, İlter, "Galip Ata Ataç'ın "Tıp Fakültesi" Kitabında Yer Alan Osmanlı Dönemi Tıp Eğitimi Tarihçesi Bilgileri", *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi*, 29/4 (2007), s. 185-191.
- Yıldırım, Nuran, "Osmanlı Türklerinde İlim Üzerinden O. Şevki Uludağ - Fuat Köprülü Tartışması ve O. Şevki Uludağ'dan A. Adnan Adıvar'a Eleştiriler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 8 (2007), s. 90-109.
- Yıldırım, Nuran, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar: Sağlık Tarihi Yazıları I*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Yıldırım, Nuran, *Gureba Hastanesi'nden Bezmialem Vakıf Üniversitesi'ne*, İstanbul: Bezmialem Vakıf Üniversitesi, İstanbul 2013.
- Yıldırım, Nuran, *İstanbul'un Sağlık Tarihi: Sağlık Teşkilatı, Salgınlar, Bulaşıcı Hastalıklar ve Mücadele, Koruyucu Sağlık Kurumları, Hastaneler, Tıp Eğitimi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, 2010.
- Zorlu, Tuncay, "Süleymaniye Tıp Medresesi I", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, III/2, 79-121.
- Zorlu, Tuncay, "Süleymaniye Tıp Medresesi II", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, IV/1, 65-96.